

Михайло ВІНТОНІВ,
orcid.org/0000-0002-3258-8633
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови
Київського університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) *m.vintoniv@kubg.edu.ua*

ДИНАМІКА МЕТОДІВ І НАПРЯМІВ СИНТАКСИЧНОГО АНАЛІЗУ РЕЧЕННЯ

Інтуїтивні методи аналізу синтаксичних одиниць пов'язуємо з граматиками, які містять розділи, присвячені описові синтаксичного ладу української мови. Саме в працях, що з'явилися в XVII–XIX ст., простежуємо зародження й розвиток теорії аналізу синтаксичних одиниць. У середині XIX ст. сформульовано логіко-синтаксичний метод аналізу речення, який був панівним до початку XX ст.

Як результат незадоволення логічними принципами аналізу мови в 50-х рр. XIX ст. у лінгвістиці набуває розвитку психологічний напрям, у межах якого виник психолого-синтаксичний метод опису речення. Цей підхід набув розвитку під впливом філософії мови В. фон Гумбольдта, згідно з якою мову можна вивчати тільки у зв'язку зі свідомістю й мисленням людини, її культурою й духовним життям. Теорії, що почали використовувати формальний аналіз граматичних явищ, отримали назву формально-синтаксичних.

Аналіз речення з допомогою структури складників і структури залежностей стає одним із провідних у другій половині XX ст. Цей період пов'язаний зі становленням структурної лінгвістики, метою якої був опис елементів мови та зв'язків між ними.

Більшість сучасних досліджень формального напрямку здійснювані в рідній генеративній граматиці, основи якої закладено Н. Хомським. На відміну від послідовників формалізму, функціоналісти займалися вивченням окремих явищ мови (винятком є системна функційна граматика М. Галлідея й теорія порядку складників Дж. Гокінса). Представники функціоналізму в дослідженнях виходять із припущення, що будова мови визначається її використанням. Хоча в лінгвістиці склалася традиція вивчати актуальне членування на прикладі окремих речень, текстотвірна роль актуального членування речення й необхідність зарахування цієї категорії до синтаксису тексту визнані багатьма дослідниками.

Отже, неодновимірність синтаксичних одиниць, визначення їх специфіки і статусу, з'ясування принципів диференціації зумовлено різними типологічними методами та класифікаціями в традиційних і новітніх наукових підходах. Перспектива дослідження проблеми може бути пов'язана з поглибленим вивченням синтаксичних одиниць у діахронії та синхронії в різносистемних мовах.

Ключові слова: висловлення, речення, синтаксичний зв'язок, формально-синтаксична структура, семантико-синтаксична структура.

Mykhailo VINTONIV,
orcid.org/0000-0002-3258-8633
Doctor of Philological Sciences, Professor,
Professor at the Department of Ukrainian Language
Borys Grinchenko Kyiv University
(Kyiv, Ukraine) *m.vintoniv@kubg.edu.ua*

DYNAMICS OF METHODS AND APPROACHES FOR A SENTENCE SYNTAX ANALYSIS

Intuitive methods of syntactic units' analysis shall be connected with the grammars that include sections, devoted to a description of the syntactic order in the old Ukrainian and modern Ukrainian languages. Exactly in these works that appeared in XVII–XIX centuries we can trace the origins and development of the syntactic units' analysis theory. At the beginning of XIX century a logical and syntactic method of the sentence analysis was shaped and remained the leading one until the beginning of XX th century.

Resulting from the dissatisfaction with the logic principles of linguistic analysis, a psychological approach starts to develop in the 50s of XIX century which gave rise to the psychologic and syntactic method for a sentence analysis. This approach emerged under the influence of the linguistic philosophy developed by W. von Humboldt, which states that a language may be studied only in connection with consciousness and human mental activity, culture and spiritual life. Syntactic theories that started to use formal analysis of grammatic phenomena, were named as formal syntactic theories.

A sentence analysis with the help of its components and subordinations used to be the principal method of a sentence analysis in the second half of XXth century. This period is connected with the structural linguistics development which targeted at describing language elements and their interconnections.

The major part of modern researches of the formal branch are carried out within the generative grammar trend, the basis of which was created by N. Chomsky. Compared to the followers of the formal approach, the functionalists did not search to create elaborated theories, they mainly used to study separate linguistic phenomena (with the exception made for the Systemic functional grammar by M. Halliday and Theory of order and constituency by J. Hawkins). Followers of the functional approach in their researches base their conclusions on the idea that a language structure is defined by its usage. Despite the established tradition of studying the actual segmentation using separate sentences, text generating role of the actual sentence segmentation as well as the necessity to classify this category as text syntax was recognized by numerous researchers.

Therefore, multidimensionality of syntactic units, defining their features and status, as well as discovering differentiation principles is preconditioned by various typological methods and classifications both in traditional and new scientific approaches. The problem research perspectives can envisage the detailed studies of the syntactic units in diachrony and synchronicity in multisystem languages.

Key words: statement, sentence, syntactic relation, formal syntactic structure, semantic syntactic structure.

Постановка проблеми. Питання визначення диференційних категорій речення як одиниці синтаксису, закономірностей його сегментації й аспектів вивчення залишається одним із провідних у лінгвістиці. Попри тривалу історію дослідження цієї проблеми, багатоаспектні підходи до її класифікації, повний синтаксичний аналіз речення й тексту досі спричиняють багато неоднозначних потрактувань, що дає підстави вважати вчення про цей феномен актуальним.

До середини XIX ст. у лінгвістиці не простежуємо чіткої межі між синтаксичними, логічними та психологічними підходами. З розвитком функційного підходу виокремлено два основні напрями аналізу речення – формально-синтаксичний і семантико-синтаксичний. Крім того, вивчення речення з урахуванням їх комунікативно-прагматичної функції визнають на сьогодні одним із плідних і необхідних шляхів, що дає змогу повніше та адекватніше проаналізувати досліджувані об'єкти.

Аналіз досліджень. Сьогодні в лінгвістиці є низка лінгвістичних студій, у яких репрезентовано різні підходи до синтаксичного аналізу речення, зокрема формально-синтаксичний аспект представлений у працях І. Р. Вихованця, Н. В. Гуйванюк, А. П. Загнітка, Н. Л. Іваницької, К. Ф. Шульжука та ін.; семантико-синтаксичний підхід репрезентовано в студіях Н. Д. Арутюнової, Г. О. Золотової, Т. П. Ломтева, О. Г. Межова, М. В. Мірченка й ін.; опрацювання комунікативного напрямку в аналізі речення висвітлено в працях М. О. Вінтоніва, А. П. Загнітка, Г. О. Золотової, Т. Є. Янко й ін.

Метою статті є комплексно проаналізувати динаміку основних підходів до синтаксичного аналізу речення в сучасній лінгвістиці.

Для досягнення мети ставимо перед собою такі завдання: з'ясувати чинники, що формують той чи той підхід до аналізу синтаксичних одиниць; прослідкувати кореляції між основними методами синтаксичного аналізу речення.

Виклад основного матеріалу. Витоки студіювання синтаксичних одиниць логічно вбачати в граматиках, які містять розділи, присвячені описові синтаксичного ладу староукраїнської мови, а такі праці з'являються в XVII–XVIII ст. Цілком підтримує твердження Н. В. Кобченко, що саме на цей період припадає зародження теорії синтаксичного зв'язку (Кобченко, 2018: 16).

У середині XIX ст. сформульовано логіко-синтаксичний метод аналізу речення, який був панівним до початку XX ст. Згідно із цим підходом, речення витлумачують як судження: «судь, словами виражений, се *предложеніє*» (Могїльницьки, 1923: 193). Цей підхід до визначення речення підтриманий і розвинутий у працях М. Осадци, який зазначав, що «мысль словами выражена називается *положеньемъ*» (Осадца, 1876: 170). «М. Осадца повторює терміни, зафіксовані в працях першої половини XIX ст., і створює власні оригінальні назви для позначення речення і його типів: *положеньє – речення, положеньє наге – речення непоширене; розвитое, розширене – поширене*» (Чернобров, 2019: 21).

У межах цього підходу синтаксичний аналіз простого речення являв собою виокремлення головних і другорядних членів речення та визначення їх функції на основі логічних запитань. Значний внесок у його розроблення мали праці Ф. І. Буслаєва, І. М. Вагилевича, М. І. Греча, І. І. Давидова, О. М. Огоновського та ін. Цей метод аналізу мови розвивався в річищі логічного напрямку, являв собою спробу перенесення понять логіки на граматику й синтаксис. Речення аналізували за моделлю судження: *С є Р*. Спочатку поняття *речення, підмет, присудок* визначали як логічні поняття *судження, суб'єкт, предикат*.

Логіко-синтаксичний метод аналізу мав низку недоліків, головним із яких була часта невідповідність категорій логіки категоріям граматики. Крім того, цей метод не давав змоги описати реальні синтаксичні структури в усьому їх різноманітті. Зокрема, як зазначав О. О. Потєбня, цей метод

не міг належним чином описувати односкладні речення й неправильно представляв відношення між простими та складними реченнями (Потебня, 1889: 60–75). Тому розробники логіко-синтаксичного методу намагалися чіткіше розмежувати власне мовні категорії й категорії логіки, а також діяли в напрямі модифікації логічних принципів. Так, Ф. І. Буслаєв (Буслаєв, 1959) увів до синтаксичного аналізу другорядні члени речення – додаток та обставину, що не мають аналогів у структурі логічного судження.

Проте логічний опис мови не давав надійного принципу класифікації мовних форм, а також не давав змоги оцінювати такі аспекти мови, як, наприклад, емоційний, оцінний і комунікативний.

Проблема синкретизму синтаксичного аналізу в логіко-синтаксичному методі аналізу мови практично не виникала, оскільки цей метод був досить суб'єктивний. Дослідник сам і цілком «однозначно» встановлював зв'язок між категоріями логіки і граматики, а другорядні члени речення, які в основному і є джерелом синтаксичної омонімії, у межах цього методу практично не вивчали.

Як результат незадоволення логічними принципами аналізу мови в 50-х рр. XIX ст. у лінгвістиці набуває розвитку психологічний напрям, у межах якого виник психолого-синтаксичний метод аналізу речення. Цей напрям набув розвитку під впливом філософії мови В. фон Гумбольдта, згідно з яким мову можна вивчати тільки у зв'язку зі свідомістю й мисленням людини, її культурою й духовним життям. Засновником психологічного напрямку в лінгвістиці прийнято вважати Х. Штейнталя. Як методологічну основу досліджень прихильники психологічного напрямку брали не логіку, а психологію. Замість логічного судження, вони використовували судження психологічне, яке являло собою поєднання в психіці мовця будь-яких уявлень. Оскільки методологічна база цього напрямку досить різноманітна, тому й синтаксичні теорії, що виникали на його основі, різнилися між собою: по-різному визначали психологічне судження та його обсяг, його відмінність від логічних суджень, взаємовідношення між психологічним судженням і реченням тощо.

Психолого-синтаксичний метод уперше розробив О. О. Потебня, який уважав, що мова є мислення. Крім того, О. О. Потебня визнавав існування формальних властивостей граматики й підкреслював її специфічні ознаки (Потебня, 1889). Психолого-синтаксичний метод аналізу речення, що з'явився як опозиція логіко-синтаксичному методу, був певним дзеркальним відображенням останнього. Обидва методи ґрунтува-

лися в основному на інтуїції дослідника й майже не використовували формальних критеріїв для аналізу речення. У результаті проблема синкретизму синтаксичного аналізу практично не виникала: «інтуїтивно» дослідник аналізував речення тільки якимось одним, найпереконливішим для нього способом.

Синтаксичні теорії, що почали використовувати формальний аналіз граматичних явищ, отримали назву формально-синтаксичних. Перші серйозні дослідження в цьому напрямі зроблені П. Ф. Фортунатовим, ідеї якого розвивали О. Б. Курило, К. Т. Німчинов, І. І. Огієнко, М. П. Перегінець, М. І. Петерсон, О. Н. Синявський, М. М. Сулима, О. О. Шахматов та ін. Розроблені ними формально-синтаксичні теорії суттєво різняться між собою. Усі ці теорії мали помітний вплив на наступне покоління дослідників.

Важливим етапом у розвитку синтаксичної теорії стало дослідження речення на підставі типів синтаксичних зв'язків. Ф. І. Буслаєв був першим, хто почав аналізувати речення, спираючись на різновиди синтаксичних зв'язків (Буслаєв, 1959). Він установив зв'язок між головним і залежним словом і синтаксичною природою цих слів, формалізувавши це в термінах члена речення. Потім на основі синтаксичних зв'язків почали розмежовувати головні й другорядні члени речення. Метод синтаксичного зв'язку набув подальшого розвитку в студіях О. Є. Вержбицького, І. Р. Вихованця, Є. М. Кротевича, Б. М. Кулика, Л. М. Мухіна, О. С. Скобликової та ін. Зокрема, Л. М. Мухін виділяє 6 типів зв'язків: 1) соціативно-предикативний; 2) нульовий предикативний; 3) субординативний; 4) інтродуктивний; 5) соціативний; 6) координативний (Мухін, 1968: 215). Л. Теньєр синтаксичний зв'язок вважає основним поняттям синтаксису, наголошуючи, що будь-яке слово в реченні взаємопов'язане із сусідніми словами, усі разом вони формують основу або структуру речення (Теньєр, 1988: 22–23). У працях І. Р. Вихованця «за диференційну ознаку, що розмежовує основні типи синтаксичних зв'язків, править напрям синтаксичної залежності: двобічний напрям (взаємозв'язок, предикативний зв'язок), однібічний напрям (підрядний зв'язок) і відсутність залежності (сурядний зв'язок)» (Вихованець, 1993: 22). Панорамно синтаксичний зв'язок опрацьовано в студіях А. П. Загнітка, де його дефіновано як зв'язок слів, членів речення й частин складного речення, що виражає специфіку їх поєднання. Автор зауважує: «Зв'язок синтаксичний (прикм. від ім. *синтаксис*) – формальні й семантико-граматичні відношення між сло-

вами (охоплюють і відношення між синтаксично зв'язаними групами слів) та зв'язки між компонентами синтаксичної одиниці (словосполучення, простого речення, складного речення), що вможливають кваліфікацію певної послідовності словоформ як упорядкованої лінійної величини, як відповідну синтаксичну конструкцію» (Загнітко, 2012, т. 1: 326). 3-поміж усього загалу синтаксичних зв'язків ним виокремлено: «1) реченнєвотвірні, 2) реченнєвомодифікаційні, 3) словосполученнєвотвірні» (Загнітко, 2001: 17).

Аналіз із допомогою структури складників і структури залежностей був головним способом дослідження речення в другій половині ХХ ст. Цей період пов'язаний із розвитком структурної лінгвістики, метою якої було опис елементів мови та зв'язків між ними.

Обидва підходи мають на увазі, що речення утворюване з ланцюжка лінійно впорядкованих словоформ, між якими наявні структурні відношення. Отриману в результаті структуру подають у формі графа, коренем якого є повна складова речення, а вузли графа – словоформи. Цей граф є деревом, яке прийнято називати деревом залежностей. Н. П. Дарчук розташоване дерево, використовуване для зображення структури підпорядкування в реченнях природної мови, називає деревом залежностей (Дарчук, 2008: 117). Дерево залежностей – це графічний спосіб подання структури речення, застосовуваний у граматиці залежностей. Формальні правила переходу від дерева залежностей до системи складників і навпаки розроблені О. В. Падучевою (Падучева, 1974). Інтенсивний розвиток структурних методів синтаксичного аналізу спричинений появою ЕОМ, які зробили можливим автоматичну обробку великих масивів тексту.

Як наголошує Я. Г. Тестелець, майже всі сучасні лінгвістичні підходи можна поділити на два напрями: формалізм і функціоналізм (Тестелець, 2001: 483).

Більшість сучасних досліджень формального напрямку здійснювані в рідчизні генеративної граматики, основи якої закладено Н. Хомським. На відміну від послідовників формалізму, функціоналісти займалися вивченням окремих явищ мови (винятком є системна функційна граматики М. Галлідея і теорія порядку складників Дж. Гокінса). Представники функціоналізму в дослідженнях виходять із припущення, що будова мови визначається її використанням.

Синтаксичний аналіз речення буде неповний без урахування його актуального членування (АЧ). У дослідженнях мовознавців з АЧ тривалий

час ішлося про комунікативне навантаження членів речення ((Крушельницькая, 1956: 58; Распопов, 1961: 6). Але В. Д. Івшин справедливо стверджує, що комунікативне навантаження не накладається, а є невід'ємною ознакою речення та його членів і завжди формально виражене (інтонацією, порядком слів тощо). «Комунікативне навантаження – це не вторинний продукт, нашарований як додаткове на члени речення, а є їх первинною комунікативною функцією, заради чого, власне кажучи, і створюється, пишеться й вимовляється речення» (Івшин, 1992: 61). Логіко-комунікативне членування речення являє собою первинне членування на більш глибокому рівні – на рівні породження висловлення. Не випадково й те, що спочатку воно було названо актуальним, тобто дійсним, значеннєвим, тоді як у традиційній граматиці на першому плані завжди стояло як основне формальне членування.

Термін «семантичне членування речення» підтримують не всі лінгвісти, тому що цей термін є занадто загальним, адже в синтаксисі зміст пронизує всі аспекти речення (Слюсарєва, 1981). Термін «функційна перспектива речення» поширений в англійській лінгвістичній літературі. М. Галлідей визначає функційну перспективу речення як мовний компонент, текстотвірний (Halliday, 1966). Він вважає, що функція створення тексту є однією з функцій мови як такої. Текст – це мова в дії, а функційна перспектива речення входить у текстовий компонент, який визначає відношення як усередині речення, так і між реченнями, у тому числі неструктурні відношення пресупозиції.

У працях В. Д. Івшина йдеться не про функційну перспективу речення, а про комунікативну перспективу речення. Під комунікативною перспективою речення мають на увазі інтонаційно-семантичну спрямованість речення. Будь-яке речення комунікативне, тому що немає жодного речення (і висловлення), яке було б позбавлене категорії комунікативності. Зовнішнім показником цієї категорії є насамперед інтонація (Івшин, 1992).

Вдалим уважасмо термін *актуальне членування речення* (як рівень організації висловлення та як механізм його формування), іноді замінюючи його синонімічним висловом *комунікативна організація речення* (як розподіл комунікативно-семантичного навантаження в готовому реченні). Якщо «для всіх мов універсальним засобом вираження предикації є інтонація», то настільки ж у всіх мовах існує й діє закон єдності актуального членування речення і структури (Смирницький, 1957: 105). До того ж варто мати на увазі, що зміна

інтонації створює не нове речення, а нове висловлення в межах цього ж речення.

Л. А. Черняхівська дещо по-іншому інтерпретує поняття актуального членування. Вона розмежує поняття комунікативного членування речення загалом і комунікативного членування речення в конкретній ситуації (власне актуальне членування речення). Авторка вважає, що речення, не включене в конкретну ситуацію й розраховане на одержувача загалом, не відбиває нічого індивідуального, але воно все-таки про щось повідомляє й, незважаючи на відсутність контексту й індивідуальних чинників, є комунікацією, що виражає якийсь зміст. Будь-яке граматично правильно побудоване речення має інформаційну структуру, завдяки якій здійснюється комунікативне завдання, навіть поза контекстом. У звичайному акті породження висловлення в нього з'являється конкретне комунікативне завдання, зумовлене безліччю чинників, викликаних саме цією ситуацією. Створюване цими чинниками комунікативне завдання накладається на рівень речення з його двома планами: синтаксичною й інформаційною структурами. Накладення індивідуального, ситуативного комунікативного завдання на загальне може викликати (а може й не викликати) зміни в інформаційній і формально-граматичній

структурі. На її думку, саме це явище, спричинене накладанням конкретного комунікативного завдання на загальне, і варто називати «актуальним», мовним членуванням (Черняхівська, 1976).

Таке розуміння актуального членування речення нам видається не позбавленим змісту. Однак важко уявити комунікацію окремо від реальної ситуації й зрозуміти, як саме можна розмежувати інформаційну й комунікативну структуру речення.

Реальний мовний вияв актуального членування, відбитий і в самому найменуванні явища, полягає в розчленуванні репрезентованої структури висловлення. Виникає питання про природу елементарних одиниць актуального членування. Майже всі наявні щодо актуального членування терміни є бінарними, на практиці їх використовують без суттєвих розбіжностей.

Висновки. Неоднорідність синтаксичних одиниць, визначення їх специфіки і статусу, з'ясування принципів диференціації зумовлено різними типологічними методами та класифікаціями в традиційних і новітніх наукових підходах. Перспектива дослідження проблеми може бути пов'язана з поглибленим вивченням синтаксичних одиниць у діахронії та синхронії в різносистемних мовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Буслев Ф. И. Историческая грамматика русского языка. Москва : Учпедгиз, 1959. 623 с.
2. Вихованець І. Граматика української мови. Синтаксис. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
3. Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2013. 328 с.
4. Грамматика языка славено-русского / Юже сочини Іоанъ Могълнѣцки, скевофлязь Престолнаго гр(еческо) каѠ(олическо) Крилоса Пер(е)миского, Совѣтникъ консисторскій и народныхъ училищъ надзиратель, за изволениемъ правительствующихъ *Філологічні праці Івана Могильницького. Українсько-руський архів.* Т. 5. Львів, 1910. С. 71–225.
5. Дарчук Н. П. Комп'ютерна лінгвістика (автоматичне опрацювання тексту) : підручник. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 351 с.
6. Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: Поняття і терміни : у 4 т. Донецьк : ДонНУ, 2012. Т. 1. 402 с.
7. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2001. 662 с.
8. Ившин В. Д. Коммуникативный синтаксис современного английского языка (актуальное членение предложения) : дисс. ... докт. филол. наук : 10.02.04 «Германские языки». Москва, 1992. 429 с.
9. Кобченко Н. Система подвійних синтаксичних зв'язків у граматичному ладі сучасної української мови. Київ : Освіта України, 2018. 514 с.
10. Мухин А. М. Структура предложений и их модели. Ленинград : Наука, Лен. отд., 1968. 230 с.
11. Осадца М. Грамматика русского языка. Львів : Ставропіг. ін.-т., 1876. 238 с.
12. Падучева Е. В. О семантике синтаксиса (материалы к трансформационной грамматике русского языка). Москва : Наука, 1974. 291 с.
13. Потенба А. А. Из записок по русской грамматике : в 4 т. Москва : Учпедгиз, 1958. Т. 1/2. 536 с.
14. Слюсарева Н. А. Проблемы функционального синтаксиса современного английского языка. Москва : Наука, 1981. 196 с.
15. Смирницкий А. И. Синтаксис английского языка. Москва : Изд-во иностр. лит., 1957. 286 с.
16. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / пер. с франц. В. Г. Гака. Москва : Прогресс, 1988. 654 с.
17. Тестелец Я. Г. Введение в общий синтаксис. Москва : Издательство РГГУ, 2001. 798 с.
18. Фортунатов Ф. Ф. Избранные труды. Т. II : Лекции по старославянскому (церковнославянскому) языку. Сравнительная морфология индоевропейских языков. О преподавании грамматики русского языка в средней школе. Москва : Наука, 1956. 472 с.

19. Чернобров Ю. Історія синтаксичних термінів української мови XIX – перша половина XX ст. Київ : Наукова думка, 2019. 184 с.
20. Черняховская Л. А. Перевод и смысловая структура. Москва : Международные отношения, 1976. 262 с.
21. Halliday M. A. K. Intonation systems in English *Patterns of language: Papers in general, descriptive and applied linguistics* / ed. by A. McIntosh, M. A. K. Halliday. London : Longmans, 1966. P. 111–183.

REFERENCES

1. Buslaev F. I. Istoricheskaja grammatika russkogo jazyka [Historical grammar of the Russian language]. Moskva : Uchpedgiz, 1959. 623 s. [in Russian].
2. Vykhoanecj I. Ghramatyka ukrajinsjkoji movy. Syntaksys [Grammar of the Ukrainian language. Syntax]. K. : Lybidj, 1993. 368 p. [in Ukrainian].
3. Vintoniv M. O. Aktualjne chlenuvannja rechennja i tekstu: formaljni ta funkcijni vyjavy: monohrafija [Actual division of sentence and text: formal and functional manifestations: monograph]. Donecjk : DonNU, 2013. 328 p. [in Ukrainian].
4. Grammatyka jazyka Slavyeno-ruskogo [Slaveno-rus`ka grammar] / Yuzhe sochyny Ioan Mogilniczky, skevofvljaz Prestolnago gr(echesko) kat(olycheskogo) Krylosa Per(e)myskogo, Sovitnyk konsystorskij i narodnyx uchylshch nadzyratel, za izvolenem pravytelstvuyushhyx Filologichni praci Ivana Mogylnczckogo. Ukrayinsko-ruskyj arxiv. T.5. Lviv, 1910. S. 71–225 [in Ukrainian].
5. Darchuk N. P. Kompjyuterna lingvistyka (avtomatychne opracyuvannya tekstu) [Computer linguistics (automatic text processing)]: pidruchnyk. Kyviv : Vydavnycho-poligrafichnyj centr «Kyivskij universytet», 2008. 351 s. [in Ukrainian].
6. Zagnitko A. P. Slovyk suchasnoyi lingvistyky [Dictionary of modern linguistics: Concepts and terms]: Ponyattya i terminy : u 4 t. Donecjk : DonNU, 2012. T. 1. 402 s. [in Ukrainian].
7. Zagnitko A. P. Teoretychna gramatyka ukrajynskoyi movy : Syntaksys: monografiya. Donecjk : DonNU, 2001. 662 s. [in Ukrainian].
8. Ivshin V. D. Kommunikativnyj syntaksis sovremennogo anglijskogo jazyka (aktualnoe chlenenie predlozhenija) [Communicative syntax of the modern English language (actual division of the sentence)] : diss. ... d. filol. nauk : spec. 10.02.04 „Germanskje jazyki”. Moskva, 1992. 429 s. [in Russian].
9. Kobchenko N. V. Systema podvijnyx syntaksychnyx zvyazkiv u gramatychnomu ladi suchasnoyi ukrajynskoyi movy [The system of double syntactic connections in the grammatical system of the modern Ukrainian language]. Kyviv : Osvita Ukrayiny, 2018. 514 s. [in Ukrainian].
10. Muhin A. M. Struktura predlozhenij i ih modeli [Sentences structures and their models]. Leningrad : Nauka, Len. otd., 1968. 230 s. [in Russian].
11. Osadczja M. Gramatyka ruskogo yazyka [Rus`ka grammar]. Lviv : Stavropig. in.-t., 1876. 238 s. [in Ukrainian].
12. Paducheva E. V. O semantike sintaksisa (materialy k transformacionnoj grammatike russkogo jazyka) [On the syntax semantics (materials for the transformational grammar of the Russian language)]. Moskva : Nauka, 1974. 291 s. [in Russian].
13. Potebnja A. A. Iz zapisok po russkoj grammatike [Notes on the Russian language grammar]. V 4 t. Moskva : Uchpedgiz, 1958. T.1/2. 536 s. [in Russian].
14. Sljusareva N. A. Problemy funkcionalnogo sintaksisa sovremennogo anglijskogo jazyka [Problems of the functional syntax of modern English language]. Moskva : Nauka, 1981. 196 s. [in Russian].
15. Smirnickij A. I. Sintaksis anglijskogo jazyka [The English language syntax]. Moskva : Izd-vo inostr. lit., 1957. 286 s. [in Russian].
16. Tener L. Osnovy strukturnogo sintaksisa [Fundamentals of the structural syntax]; per. s franc. V. G. Gaka. Moskva : Progress, 1988. 654 s.
17. Testelec Ja. G. Vvedenie v obshhij syntaksis. Moskva [Introduction to general syntax]: Izdatelstvo RGGU, 2001. 798 s. [in Russian].
18. Fortunatov F. F. Izbrannye Trudy [Selected Works]. T. II. : / Lekcii po staroslavjanskomu (cerkovnoslavjanskomu) jazyku. Sravnitel'naja morfologija indoevropskikh jazykov. O prepodavanii grammatiki russkogo jazyka v srednej shkole. Moskva : Nauka, 1956. 472 s. [in Russian].
19. Chernobrov Yu. Istoriya syntaksychnyx terminiv ukrajynskoyi movy XIX– persha polovyna XX st. Kyviv [History of syntactic terms of the Ukrainian language XIX – first half of XX century]: Naukova dumka, 2019. 184 s.
20. Chernjahovskaja L. A. Perevod i smyslovaja struktura [Translation and semantic structure]. Moskva : Mezhdunarodnye otnoshenija, 1976. 262 s.
21. Halliday M. A. K. Intonation systems in English *Patterns of language: Papers in general, descriptive and applied linguistics* / ed. by A. McIntosh, M. A. K. Halliday. London : Longmans, 1966. P. 111–183 [in English].